

**ԱՐԱՔ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՆԵՐԻՆ ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՂ
ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻ ԳԱՂՏՆԱԶԵՐԾՈՒՄԸ ԱՌԱՋԻՆ
ԱՇԽԱՐՀԱՍՄԱՐՏԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ**

Առաջին համաշխարհայինի սկզբին՝ 1914 թ. նոյեմբերին ռազմա-ծովային նախարար Ջեմալ փաշան նշանակվում է Սիրիայի կառավարիչ և չորրորդ բանակի գլխավոր հրամանատար: Նրա կառավարիչ նշանակվելը սկզբում դրական վերաբերմունքի է արժանանում որոշ արաբ ազգայնականների կողմից, քանի որ Ջեմալ փաշան սկզբնական շրջանում փորձում է սիրաշահել նրանց և բարեկամություն է հաստատում ունանց հետ:

Սակայն 1915 թ. գարնանը այսպես կոչված օսմանական պատ-րանքները ամբողջովին հորս են ցնդում, և Ջիհադի լոգունգը լիովին ձախողվում է: Ջեմալը վերջնականապես բոլոր կամուրջները այրում է արաբների հետ: Դա տեղի է ունենում Սուեզի ջրանցքի հարձակման ձախողումից անմիջապես հետո:

Ջեմալին հաջողվել էր նախքան Եգիպտոսի վրա հարձակում գործելը ձեռք բերել արաբական ազգային կուսակցությունների ավելի ճշգրիտ՝ Լամարբազիայի¹, Կահտանիայի² և Սաուրիայի³ գաղտնի գործունեությանը վերաբերող փաստաթղթեր և նամակներ⁴, որոնք գտնվում էին Հակկի ալ-Ադմի մոտ⁵: Ընդնուված է համարել, որ Հակկի ալ-Ադմի օգնականներից մեկն էր՝ Մոհամեդ ալ-Շամսի ալ-Յաֆին, որ հանձնել է փաստաթղթերը թուրքերին: Նա ուղևորվում է Աթենք, և տալիս է թղթերը թուրք դեսպանին՝ Ղալիբ Քեմալ Բեկին, որն էլ իր հերթին դրանք փոխանցում է Ջեմալ փաշային: Ալ-Յաֆին արժանանում է դրամական պարգևի և բարձր պաշտոնի⁶:

Ջեմալ փաշային նույնպես հաջողվել էր Դամասկոսի և Բեյրութի ֆրանսիական հյուպատոսություններից արաբ ազգային գործիչներին դատապարտող փաստաթղթեր ձեռք բերել:

Այն, թե ինչպես են հյուպատոսությունների փաստաթղթերը հայտնվում Ջեմալի ձեռքում, տարբեր մեկնաբանությունների տեղիք է տվել⁷: Պատերազմի սկզբին Անգլիայի և Ֆրանսիայի հյուպատոսները թողնում են իրենց հյուպատոսությունները Ամերիկայի հյուպատոսի հսկողության տակ և լքում են երկիրը: Ըստ որոշ աղբյուրների՝ թուրքե-րը ամերիկացի հյուպատոսից թույլտվություն են պահանջում քննելու երկու հյուպատոսությունները, բայց վերջինս հրաժարվում է՝ պատճառաբանելով կնիքը: Բայց ի վերջո հյուպատոսը համաձայնվում է թուր-

քերին թույլ տալ քննել միայն այն սենյակները, որոնք կնքված չեն, և թուրքերին հաջողվում է գտնել մի շարք կարևոր փաստաթղթեր⁸:

Էմին Սաիդը իր «Արաբական Մեծ Ապստամբություն» գրքում ներկայացնում է նաև այլ մեկնաբանություն, ըստ որի թուրքերը ներխուժում են հյուպատոսությունները առանց թույլտվության և վերցնում են փաստաթղթերը⁹: Նրանց արարքը միջազգային օրենքների կոպիտ խախտում է համարվում:

Էմին Սաիդը վերոհիշյալ աշխատությունում ներկայացնում է այլ մեկնաբանություն ևս, ըստ որի Բեյրութի հյուպատոսության թարգմանիչներից մեկն է թուրքերին ցույց տվել փաստաթղթերի վայրը¹¹:

Ինչպես էլ որ հասած լինեն փաստաթղթերը Ջեմալին, վերոհիշյալ մեկնաբանություններից որն էլ որ ճիշտ լինի, այնքան էլ էական չէ: Էականն փաստաթղթերի բովանդակությունն էր և Ջեմալի հետագա արձագանքը: Այնտեղ ակնհայտ էր արաբ ազգայնականների պատրաստակամությունը համագործակցելու Անգլիայի և Ֆրանսիայի հետ այդպիսի ժամանակահատվածում (1913 թ.), երբ Թուրքիայի մասնակցությունը վերահաս պատերազմին դեռևս անհայտ էր, երբ արաբների պահանջները սահմանափակվում էին ապակենտրոնացումով:

Փաստաթղթերից մեկը նամակ էր՝ հասցեագրված Ստամբուլի Ֆրանսիայի դեսպանին Դամասկոսի Ֆրանսիայի հյուպատոսից¹²: Հյուպատոսը նամակով տեղեկացնում է դեսպանին Նախլա փաշա ալ-Մետրանի այցը հյուպատոսություն¹³: Այցի ընթացքում Նախլա փաշան հայտնել էր, որ արաբները ծրագրում են Բաալբակը և Բուկաի ձորը իրար կցել¹⁴, սակայն նրանց անհրաժեշտ է Ֆրանսիայի աջակցությունը այս ծրագրի իրագործման հարցում: Մեկ այլ փաստաթղթում, որը դարձյալ նամակ էր՝ հասցեագրված Ֆրանսիայի արտգործնախարարությանը Ստամբուլի Ֆրանսիայի դեսպանի կողմից, վերջինս հայտնում էր Շեֆիկ բեկ ալ-Մուայադի դեսպանատուն այցի մասին¹⁵: Շեֆիկ բեկը այցի ընթացքում փորձում է տեղեկանալ, թե ինչպիսին է Ֆրանսիայի դիրքորոշումը մուսուլման արաբների նկատմամբ, որի համար գոհացուցիչ պատասխան է ստանում դեսպանից: Նա հայտնում է դեսպանին, թե ինչպիսի փոփոխություններ պետք է կատարվեն վարչակազմում (ապակենտրոնացում), և թե ինչպես Սիրիայի 3 վիլայեթները պետք է մեկ նահանգի վերածվեն: Դեսպանը ոչինչ չի խոստանում Շեֆիկին, այլ պարզապես խորհուրդ է տալիս զգուշավոր քայլեր ձեռնարկել:

Կարճ ժամանակ անց Շեֆիկ բեկը այցելում է Բեյրութի Ֆրանսիայի հյուպատոսին, որն էլ իր հերթին նամակով հայտնում է այդ մասին Ֆրանսիայի արտգործնախարարությանը¹⁶: Շեֆիկը հանդիպման ընթացքում հայտնել է հյուպատոսին, որ Իսլահիայի (բարեփոխում) կազմակերպության անդամներից մեկը՝ Ահմադ մուխթարը մեկնելու է

Ստամբուլ բանակցելու համար կառավարության հետ Միրիայի հարցի վերաբերյալ: Իսկ իմքը՝ Շեֆիկը մեկնելու է Դամասկոս, որտեղ կուսակցություն է հիմնելու և համագործակցելու է Լամարքազիայի հետ¹⁷:

Կար նաև մի հեռագիր ալ-Ամիր Օմար ալ-Ջազաիրիի մասին Ստամբուլի Ֆրանսիայի դեսպանի կողմից Դամասկոսի Ֆրանսիայի հյուպատոսին ուղղված¹⁸: Այնտեղ դեսպանը հորդորում էր հյուպատոսին ուշադիր լինել սիրիացի քրիստոնյաների և մուսուլմանների նկատմամբ և լսել նրանց, քանի որ նրանց վստահությունը ձեռք բերելը շատ անհրաժեշտ է ֆրանսիացների համար¹⁹: Հարկ է նշել, որ հեռագրի բովանդակությունը հայտնի չէ²⁰:

Ձեռնալ փաշան սկզբում ոչինչ չի նախաձեռնում: Նա տեղադրում է փաստաթղթերը իր դարակում: Նրան շահավետ չէր լարել հարաբերությունները արաբների հետ այն ժամանակ, երբ փորձում էր լավ կառավարիչի տպավորություն թողնել և հնարավորինս օգտագործել նրանց²¹: Դա այն ժամանակաշրջանն էր, երբ Թուրքիան նոր էր Ջիհադ հայտարարել Անտանտի դեմ, որի բարեհաջող ավարտը շատ բանով էր կախված արաբների դիրքորոշումից²²: Սակայն Սուեզի ջրանցքի ռազմական գործողության ձախողումը փոխում է իրադարձությունների ընթացքը, որին նպաստում է արաբների բացասական դիրքը Ջիհադի հարցում: Պարտված Ձեռնալը փոխում է իր քաղաքականությունը արաբների նկատմամբ, որի հետևանքով արաբները մատնվում են սովի, համաճարակի, չքավորության, սպանությունների և թալանի: Նրա հրամանով հարյուրավոր արաբ ազգայնականներ կախաղան են բարձրացվում: Նրանց դատավարությունը անց էր կացվում Ալիեյում՝ Լեռնալիքանանում²³: Մի տարի անց Մայիսին նորից մի քանի տասնյակ արաբ ազգայնականներ կախաղան են բարձրացվում Բեյրութում և Դամասկոսում: Նա մեղադրում էր արաբ ազգայնականներին դավադրության մեջ և որպես ապացույց ներկայացնում է դեսպանատներում գտնված փաստաթղթերը: Հարկ է նշել, որ վերոհիշյալ փաստաթղթերում նշված անուններից բացի ուրիշ ոչ ոքի անուն չի հիշատակվում այլ փաստաթղթում²⁴:

Ձեռնալի վարած քաղաքականությունը ավելի է սրում հարաբերությունները արաբների և թուրքերի միջև, և արաբների անկախացումը անխուսափելի պահանջ է դառնում: Այս լարվածությունը հանգեցնում է 1916 թ. մեծ ապստամբությանը:

Առաջին աշխարհամարտին արաբներին հաջողվում է ազատագրվել թուրքական տիրապետությունից, սակայն կարճ ժամանակ անց հայտնվում են Անտանտի մանդատի տակ, որից ազատվելը պահանջում է ազգային ազատագրական պայքարի երկար տարիներ:

THE DECIPHERING OF DOCUMENTS ACCUSING THE ARAB NATIONALISTS DURING THE FIRST WORLD WAR

The naval minister & Commander-in-Chief of the Fourth Army Jamal Pasha tried at first to win the Arabs by what is called ‘a policy of clemency and tolerance’. This was before the expedition against the Suez Canal in February 1915. The Arabs’ role in *Jihad* was of great significance. That’s why Jamal tried to use them in his favor. Shortly after the failure of the expedition and of the *Jihad*, Jamal Pasha carried out a ruthless policy towards the Arab nationalists by condemning them to death as traitors. As a proof he represented the documents of correspondence between some of the Arab nationalists and the English and the French embassies. As a result hundreds of Arab leaders became his victims and thousands of families were deported from Syria. Jamal Pasha’s policy helped the Arabs to realize that the independence is an indispensable necessity.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՅՈՒՆՆԵՐ

1. Լամարքազիա կուսակցությունը ստեղծվել է Դամասկոսում 1912 թ. Ռ-աֆիկի ալ-Ալդմի գլխավորությամբ: Լամարքազիա բառը արաբերենից թարգմանաբար նշանակում է ապակենտրոնացում, որը կուսակցության հիմնական նպատակն էր: ۱۹۶۱, الاميرمصطفى الشهابي القومية العربية (تاريخهاوقوامهاومراميها) էջ 81-82:
2. Ալ-Կահտանիան երիտթուրքական հեղափոխությունից հետո ստեղծված արաբական առաջին կազմակերպությունն է: Ստեղծվել է 1909 թ. Ստամբուլում: Այն շարունակում է իր գործունեությունը մինչև 1-ին աշխարհամարտը: Նրա գլխավոր գործիչներից էին Աբդ-ալ Քարիմ Կասիմ ալ-Խալիլը, Ազիզ Ալի ալ-Սիսիին և այլք: ۱۹۶۱, الاميرمصطفى الشهابي, աշխ. էջ 69-70: Գասպարյան Ա., Ալ-Կահտանիա կազմակերպության գաղափարախոսությունն ու նպատակները, Մեծավոր Արևելք, հ. XXVI, Ե., 2007, էջ 119:
3. «إيضاحات» էջ 20-24:
4. امين سعيد «الثورة العربية الكبرى» مصر: էջ 66:
5. Հակկի ալ-Ադմին Լամարքազիա կուսակցության ղեկավարի՝ ալ-Ադմի եղբայրն է: Տե՛ս նույն տեղում:
6. Ալ-Յաֆին հետագայում արժանանում է դավաճանի արժանվույն պատժին: Ջեմալ փաշան, որ սկզբում իրեն պարզևատրում է, կարճ ժամանակ անց կախաղան է բարձրացնում: امين سعيد, նշվ. աշխ., էջ 67:
7. امين سعيد , նշվ. աշխ., էջ 66, 67, 68:
8. امين سعيد , նշվ. աշխ., էջ 68:
9. Նույն տեղում:

10. Հետագայում 1916 թ. հուլիսին Ամերիկայի կառավարությունը բարձրաձայնում է այս հարցը՝ դիտելով այն միջազգային օրենքների կոպիտ խախտում: امين سعيد, նշվ. աշխ., էջ 69:

11. Նույն տեղում:

12. Նամակի թվականը՝ 1913 թ. Գեկտեմբերի 15: Այցի ընթացքում Նախլա փաշան հայտնում է մի քանի արաբ ազգային գործիչների անուններ՝ Ասաադ բեկ, Աբդ ալ-Ղենի բեկ ալ-Բիֆաի, որոնք հետագայում հայտնվում են հեռակա դատապարտյալների շարքում: امين سعيد, նշվ. աշխ., էջ 67-68:

13. Նախլա փաշա ալ-Մատրանը Փարիզի թուրքական դեսպանատան քարտուղարն էր կարճ ժամանակով: Նա մաս կաթողիկե եկեղեցու կենտրոնական վարչության անդամ էր և Իթթիհատ վե Թերեկի կուսակցության անդամ: امين سعيد, նշվ. աշխ., էջ 67:

14. Որոնք գտնվում են ներկայիս Լիբանանի տարածքում:

15. Շեֆիկ բեկ էլ-Մուայադը Դամասկոսի երեսփոխանն էր: Նամակի թվականն էր՝ 1913 թ. Հունվարի 15-ը: امين سعيد, նշվ. աշխ., էջ 81:

16. Փաստաթղթի թվականը՝ 1913 թ. Ապրիլի 22: امين سعيد, էջ 82:

17. Նույն տեղում:

18. 1913 թ. Հունվարի 27: امين سعيد, նշվ. աշխ., էջ 83:

19. Փաստաթղթերը ներկայացված են մաս հետևյալ գրքում قائد العام للجيش الرابع «إيضاحات»., էջ 103-113:

20. امين سعيد, նշվ. աշխ., էջ 83:

21. جورج انطونيوس «نهضة العرب» بيروت ١٩٦٢. էջ 235:

22. Դա բացատրվում է դրանով, որ Մուհամմեդ մարգարեն ծնվել է Արաբիայում, Դուրանը արաբերենով է գրված և բոլոր ծիսակատարությունները կատարվում են արաբերեն լեզվով: Այդ իսկ պատճառով արաբ ժողովրդի դերը անհամատեղելի է Իսլամում: Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն, II հատոր, Ե., 2004, էջ 507:

23. Այդ իսկ պատճառով Ալիեյի դատավարություն է կոչվում: Դատավարության մանրամասների համար տե՛ս قائد العام للجيش الرابع «إيضاحات».

24. جورج انطونيوس, նշվ. աշխ., էջ 235: